A *BUTA* EREDETE.

A *buta* szó eredetével már többen foglalkoztak anélkül, hogy teljesen elfogadható magyarázatot adtak volna. Mellőzve Dankovszky nézetét, az újabb magyarázatok szerint a szó vagy török vagy német eredetű.*

A török eredet hívei szerint a szó az oszm. *budala* (dumm, dummkopf, tölpel Nyr. 13:259), illetve csuv. *muga* (NyK. 20:469) átvétele. A másik nézet szerint, melyet Szarvas vallott, a *buta* szó az osztrák-bajor *butt*, aln. *bot* dumm, stumpf. Mindezek a magyarázatok hangtani szempontból elfogadhatatlanok. A német származás ellen írva Munkácsi kimutatta, hogy a ‚stultus' jelentés a régibb s nyelvünkben ez az általános (Nyr. 16:321). A hangtani okadat meg az, hogy *-a* végű német melléknévi átvételünk nincs. Nyugodtan mondhatjuk azonban, hogy a török eredet még kétségesebb, mint a német. Először is se tör. **buda*, se tör. **buta* alak nincs, hanem van oszm. *budala*. Az oszmanliból ez a *budala* több nyelvbe átment, de mindenütt *budala* maradt.**

Nem sokat időzünk e magyarázatoknál, hanem próbálunk valószínűbb magyarázatot adni. Nem állítjuk, hogy a mi magyarázatunk feltétlen bizonyos, de azt hisszük, közelebb jutunk a *buta* szó valódi eredetéhez, ha ezt fogadjuk el. Fejtegetésünket Simonyi következő szavaival kezdjük: »... nekem az a meggyőződésem, hogy a *t* a rokon jelentésű s hangzású *suta*, *csuta* szóból került a *butá*-ba« (Nyr. 18:5). Hogy minő alkalomból mondja Simonyi e szavakat, ezúttal mellékes. A fő az, hogy S. a *buta*beli *-t*-t a *suta* analogiájából magyarázza, s nekem magyarázatomban ép erre az analogiás változásra van szükségem. Vizsgálódásomat már most a *suta* szón folytatom, s ennek két igen elterjedt jelentését tartom szem előtt. Az egyik jelentés az, hogy a *suta* = balog, balkezes (vö. *suta-kéz*: balkéz, *balog-sete*, *balog-süti*: balkezes, MTsz.); a másik jelentése: félszeg, ügyetlen, idétlen (u. o.). — Elismert dolog, hogy a *suta* szláv eredetű szó (vö. Mikl. Slav. Elem. és Etym. Wb. *šutъ* alatt), csak az a kérdés, milyen szláv nyelvből kaptuk.

Az óbolgár nyelvemlékekben s egyik-másik régi szerb vagy horvát szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékben a ‚bal, sinister'-nek két neve van: *lěvъ* (vö. Codex Zographensis: Márk X:37, 40, Luk: XXIII:33.) és *šuj* (шюй). E két szó közül a Codex Marianusban csakis a *šuj* fordúl elő. Hadd álljon itt néhány idézet a Cod. Zogr. óbolgár nyelvemlékből: Máté XXVII:38: ѣ единого о

* Halász 1884-ben eredeti magyar szónak tartotta NyK. 28:449, később azonban csatlakozott a német eredetet vallókhoz Nyr. 27:254. E szóról az irodalmat lásd Nyr. Kal. és Jacobi: Magy. Lehnwörter im Sieb.-sächs.

** Vö. horv. *budalàst*: stultus, Stull Lexikon; bolg. *budala* Duvernois; oláh *budulac*, *budulaș* Löbel: Elem. turcești és Cihac 2:551, itt a többi nyelvi alak is fellelhető.

шюѣжѣ = MünchC. es masic balfelȏl | Márk XV : 27 : адроугааго о *шюѣ* его = MünchC. es egǵget balfelȏllȏ ‖ Mát. VI : 3 : да не чюетъ *шюица* твоѣ (vö. még Mát. XXV : 41) = Münch.C.: ne tuǵǵa te balod. — E helyeken tehát : bal, sinister = óbolg. *šuj;* balkéz, sinistra = óbolg. *šujca.* A szó, mint említém, előkerűl más régi egyházi nyelvemlékekben, ilyen pl. a XII. századi szerb szerkesztésű Mihanović-töredék vagy a Šišatov. emlék (vö. Szt. Pál II. Cor. VI. Komjáthy Ben.: balkez felwl valo fegyuery myath = Mihanović-töredék kiegészítve a Šišatov. emlékkel : вь wроужим... *шоуими*). Ez az óbolg. *šuj* eredeti szláv szó (vö. óind. *savyás:* links, lat. *scaevus* Vondrák Altkslav. gr. 49), több szláv nyelvben ma is él (vö. Mikl. Etym. Wb. *šuj* alatt és krassói bolg. *šuvi, -a, -o:* bal, az orosz Akad. Извѣстія-i-ban 4:660).

Van aztán egy másik hasonló hangtestű szó a szláv nyelvekben s ez a *šutə* melléknév. Az óbolgár nyelvemlékekből a szó ki nem mutatható, megvan azonban csaknem az összes élő szláv nyelvekben, csakhogy az a fontos, hogy mindenütt csak ‚szarvatlan' állatot jelent; íme az adatok: bolg. *šutə, -a, -o* (szarvatlan, Duvernois), szerb *šut* (ohne hörner, *šútonja:* ein ochs ohne hörner, Vuk.), cseh *šutý* (szarvatlan Bartoš Dial. 1 : 276), kisor. *šutij* (verstümmelt, abgestutzt, abgebrochen, bes. ohne hörner *šuta* : kuh ohne hörner, Zelechowski), or. *šutyj* (hornlos Dahl, lásd még Miklosich Etym. Wb.). A szláv *šutə* melléknévnek nincs meg a ‚balog, balkezes' jelentése, míg ellenben a magy. *suta* ‚furcsa észjárású' jelentésére vö. bolg. (Priležp vidéke): *šut* : gyenge elméjű ember (Period. Spis. 43 : 152, 44 : 302, 47 : 817) s a magy. *balga*tag szót, amely hathatott a magy. *suta* jelentésére. Miklosich azt állítja, hogy a *šuj* és a *šutə* két különböző szó. Csakugyan, *šuj*-ból nem lehet *šutə* melléknevet képezni, csakhogy az a feltünő, hogy a magy. *suta* a szláv *šuj* és *šutə* jelentését magában foglalja.

Ezek után már most térjünk át a *butá*-ra. Az óbolgár nyelvemlékekben a μωρός, stultus-ra két kifejezés van; az egyik *безоумьнъ* (vö. pl. Cod. Zogr. Márk VII : 22, Luk. XI : 40, XII : 20; Cod. Mar. szójegyzék), a másik pedig *боуи* = *buj.* Hadd álljanak itt az adatok:

1. Máté V : 22 : Vulg.: Quisquis autem dixerit *fatue* = MünchC. ki kedeg mondand ô a‘fafianac *balgatag* = Cod. Zogr. іжь речетъ *боуе;* a többi óbolg. ev.-ban is így van.

2. Máté VII : 26 : Vulgata: Adsimilabitur viro *fatuo* = MünchC.: hasonlatic *heit* ferfiuhoz = Cod. Zogr.: оуподобитъ сѧ мѫжю *боую.*

3. Máté XXIII : 17., 19. Vulgata: *Stulti* et caeci = Münch. C.: *heitoc* es vakoc = Cod. Zogr. *боуи,* и слѣпии.

4. Máté XXV : 2., 3., 8. Vulgata: Quinque autem ex eis erant *fatuae*... Quae erant *fatuae*... *Fatuae* autem = MünchC.: ezec kőzzől kedeg ôtôn valanac *balgatagoc*... de az ôt *balgatagoc*... a’ balgatagoc kedeg = Cod. Zogr.: пѧтьже бѣ ошъ ѝихъ *боуи*... *боуіѧ бо*... *а боуіѧ.*

De nemcsak az óbolgár evangélium-fordításokból mutatható ki a szó. Megvan a többi óbolgár nyelvemlékben is (vö. Glagolita Clozianus Vondrák-féle kiadás: 2:128 *боуѣ;* = *боуи* = amens) s e nyelvemlékek szókincséből belekerült más régi egyházi szláv nyelvemlékekbe is. A horvát szerkesztésű Bécsi töredékben (Glagolica, Wiener Blätter: Jagić: Bb. lapon, 13. és 18. lp. a szövegben) ми *боуихъ* ради (eredetileg: ми *боуи* $\overline{\text{гѣ}}$ ради áll), s ez a *buji* a későbbi horvát miséskönyvekben e helyen *безоумни*-re van kijavítva. (vö. Mihanović-töredék is: безоумьни Rad. 2:11. Szt. Pál az Ephes. V:17).* A szerb egyházi szláv nyelvemlékekből Daničić is közli a szót (Rječnik iz knjiž. star. srps.), s itt ez áll: *buj*: stultus, *bujstvo*: stultitia. Végül megemlítem, hogy a Szreznevszki-féle orosz nyelvtörténeti szótárban is *buj* számtalan példában előkerül ‚stultus, μωρός' jelentésben. (Ugyanitt *bujivyj* = stultus).

Mindezekből már most az következik, hogy az óbolgár nyelvemlékekben a *buj* csakis stultus *(bujstvo*: stultitia) jelentésben volt használatos. De amint egy szláv nyelvemlék erősen középbolgár, vagy szerb-horvát, a *buj*: buta szót kiszorítják más kifejezések, amilyen pl. az *жродъ, жродивъ* (Jagić: Zur Entstehungsgeschichte 2:63), *оурод*ъ*ство* (stultitia: Vondrák O Jána Exarcha 10), безоумьнъ (vö. Reg. sv. Ben.).

Tiszta óbolgár nyelvemlékekben a *buj*-nak tehát más jelentése, mint ‚stultus, μωρός', nincsen. Meg kell azonban itt emlékeznem még két adatról, amely a szó jelentésénél számba jön: az egyik a Codex Zographensisből való, a másik a Cod. Suprasliensisből. A Zographosbeli adat ez: 1. Mat. V:13: аште же соль *одоуѣ* етъ (ugyanígy Assem., és Sav. knj.; Mar. hiányzik e hely) = Vulgata: Quod si sal *infatuatus* fuerit = MünchC.: ha a' so eleńezendic, Jord. C.: ha az soo elolvadand; és 2. egészen hasonlóképpen Luk. XIV:34: Zogr. Ass., Mar. Sav.

A második adat a Cod. Supr.-ben van: и рече къ н҃емоу. *одоуѣ-ене* (Leskien Altbulg. Gr³, 232.), fordítva: és monda neki: Balgatag. — E három helyet Jagić (vö. index a Cod. Mar.-hoz) és Leskien (szótár) így értelmezik: *одоуѣ-ати* = thöricht werden, μωραίνομαι, evanesco. (vö. még Mikl. Lex. pal.). — Hátra van még megemlítenem, hogy a mai szláv nyelvek közül a *buj*-nak ‚buta' jelentése, úgy látszik, csak a kisoroszban *(bujij*: thöricht, ausgelassen Zelech.) és a nagyoroszban van *(bujeslovije, bujeslovitj* Dahl). De ez a jelentés csak egyházi szláv jövevény lehet.

* Itt említem meg, hogy a horvát Akadémia szótára szerint is a »*buj* adj. stultus« csak XIII—XVI. századi horvát egyházi könyvekben fordúl elő, amelyekben a horvát nyelv keverve van az egyházi szlávval; az itt levő adatok közt vö. grubota ili ‚*bujo slovo*' = ‚gorombaság'. Ezt azért emelem ki különösen, mert Stull Joakim a maga illir szótárában ‚stultus' alatt ezt írja: ‚*stultus* = budalast, lūd, bezuman, *būj* ... *stulta loquacitas* = *bueslovje, stulti-loquus* = *bueslovec*'. Azt hiszem, a Stull *būj* = stultus adata nincs a nép nyelvéből véve, hanem az egyházi nyelvből. A nép nyelve, amint a Truber-Dalmatin-féle, horvát protestánsok részére fordított Új testamentomból is látszik, *bezuman*-t, *lūd*-ot használ a stultus-ra.

E hosszú kitérés után röviden összefoglalom mondanivalóimat. A legrégibb óbolgár nyelvemlékekben a *buj* stultus-t jelent; lassan ezt a szót a későbbi nem óbolgár nyelvemlékekben az *grodъ* vagy *bezumьnъ* szorítja ki (hasonló sorsban részesül a *šuj*: sinister is, vö. Vondrák: O Jana Exarcha *lěvъ* alatt). Ebből a *buj*-ból származik a magy. *buja* szó, de jelentésénél fogva aligha az óbolgárból való, mert az óbolg. nyelvemlékekben a *buja*, *bujálkodni*-ra egészen más kifejezés a járatos (vö. Chitandari fragm. blądъ děati = scortor, Jag. Szec. 66). Másrészt a magy. *suta* magában foglalja az óbolg. *šuj*: sinister és a szláv *šutъ*: hornlos jelentéseit. A *buta* magyarázatára legkönnyebb volna már most feltenni, hogy amint van *šuj*: *šutъ*, úgy volt a *buj* mellett **butъ*. Ámde ez két okból valószínűtlen. Először azért, mert a *šuj* és *šutъ* nem egymásból képzett alakok, hanem mindegyik különálló szó (vö. Mikl. Etym. Wb.). Másodszor azért, mert melléknévből melléknevet *tъ*-vel képezni nem lehet. Azonfölül a szláv nyelvek egyike másika megőrízte volna a *butъ* alakot, ha lett volna (a hasonló jelentésű és alakú szláv alakokra vö. Matzenauer 126., a Nyr.-ben Schuchardt fejtegetését). Én tehát úgy fogom föl a dolgot, hogy volt egy idő, amikor nyelvünkben a *buja* csakis ‚stultus'-t jelentett s ekkor (itt Simonyi szavait használom) »a *t* a rokon jelentésű s hangzású *suta, csuta* szóból került a *butá*-ba« (Nyr. 18:5.). Olyanféle analogiás hangváltozás ez, mint teszem a lat. *meridionalis*, melynek *n*-je a *septentrionalis*-ból való, vagy amilyen a magy. *poroszló, zászló*-beli *l* eredeti *t* helyett (vö. régi magy. *porosztó, zásztó* s ma is *posztó*), vagy amilyen a ném. *kurz* szó hangmozdításos *z*-je (vö. Petz: Grimm törv. 57), a szláv mesopustъ *u*-ja *o* helyett (vö. NyK. 18:396). E nézet szerint a *buja* később még egyszer belekerült volna nyelvünkbe, mikor már a *buta* megvolt, még pedig a szerb-horvát-szlovén nyelvből (vö. Reg. sv. Benedicta, Star. 7:76, 78, 84, 87.).

Jól tudom, hogy most nyujtott magyarázatom egy feltételezett lehetőségre van építve (*buja* először = buta, s későbbi átvétel a mai *buja*), de azt hiszem, e magyarázat közelebb jár az igazsághoz, mint akár a német, akár a török eredetet vallók magyarázata.

Melich János.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Nem tudom, mi jobb: újabb hibákat mutatni be, vagy a régiebbekre másodszor is, harmadszor is felhíni a figyelmet, mint már többször megbüntetett gonosztévőkre, akik újra itt teremnek és megtámadják a nyelvtörvényeket? Eddigi tapasztalásom arra a feleletre készt, hogy mind a két eljárásmódnak egy az eredmény — — telensége. E biztos alapon tehát nyugodtan folytathatom orthologiai munkámat és ezúttal egypár megrögzött bűnösre figyelmeztetem az olvasót. E végre a rendőrsé-